

“ŞAH HETAİ İLE TAÇLI BEYİMİN HİKAYESİ” HAKKINDA NE BİLİRİK?

Prof. Dr. Maarife HACIYEVA

Safeviler hanedanının (1501-1736) kurucusu olan Şah İsmayıl Hatai (1486-1524) Azerbaycan Türklerinin tarihinde başarılı bir devlet adamı, ünü bir şair gibi bilinmektedir.

Azerbaycan devletçiliyi, dil ve kültürü namine yaptığı hizmetler ve klasik şiirleri Şah İsmayıl Hataiyi Azerbaycan folklorunda bir kaç halk hikayesine mevzu etmiştir. Böyle hekayelerden biri de “Şah Hatai ile Taçlı Beyimdir”.

Prof. Dr. M. H. Tehmasib “Hetai indilik bize malum olan üç destanda iştirak edir. Bunlardan “Qurbani-Peri” ve “Qurbani-Senem” adlı destanlarda o, derde kalan, haraya çatan edaetli, heyirhah bir “mürşidi-kamil”, “şeyh oğlu şah” gibi, kahramanı olduğu “Şah İsmayıl-Taçlı” adlı destanda ise vatanperver bir hükümdar gibi tasvir ve terennüm edilir-diye yazmaktadır. Prof. M.H.Tehmasib adı geçen kitabın 155-157-ci sayfalarında “Şah İsmayıl - Taçlı” destanının elyazmasına dikkat çekerek, Azerbaycan Elyazmaları Fondunda bir cöngde korunan bu eserin tam şekilde deyil, natamam bir şekilde bizim zamanemize ulaştığını şöyle izah etmektedir: “Destanı yazıya köçüren katibin” Şahın, Ebdî Bey Şamlunun kızı Taçlı Beyime aşkı, onunla olan aşk maceraları geniş şekilde kaleme alınmıştır. Burada lazım olan bu idi ki, köçürdük”2. Bu not da hikayenin bir kısmının yazıya alındığını göstermektedir.

Göründüyü gibi, halk arasında Şah İsmayıl Hataiye aid bir destan mövcud olsa da, bu destanın yalnız bir parçası yazıya alınmıştır. Şahın aşk hikayesini anlatan bu yazıda Hatayinin yaptığı savaşlar islahatları ve edebi kişiliyi hakkında doğru-dürüst bilgi almak mümkün değildir.

Uzun yıllar bilim adamlarına belli olmayan “Şah İsmayıl ile Taçlı Beyim” hikayesi hakkında ilk bilgiyi 1956 yılında Prof. Dr. Hamid Araslı vermiştir. “XVII-

XVIII asır Azerbaycan Edebiyatı Tarihi” adlanan ders kitabında şarti olarak “Şah İsmayıl” adlandırılan bir destanın elyazmasının Azerbaycan Elyazmaları Fondunda 9935 sayılı cöngde korunduğu bu destanın Çaldıran savaşı (1514) ile alakadar olarak halk arasında yayıldığı yazılmaktadır.3

Kitabda Şah Hatayı hikayesindeki şirlerinden de örnekler verilmiştir.

“Şah İsmayıl ile Taçlı Beyim” hikayesi hakkında daha bir bilgi 1960 yılında Prof. Dr. Azizağa Memmedov tarafından verilmiştir.4

Prof. Dr. Azizağa Memmedov “Şah Hatayı ve Taçlı Beyim” hikayesinin Azerbaycanda yaygın olduğunu, fakat onun yazıya alınmış bir parçasının XVI. asırın sonlarında yazılmış dağınıq, kırmızı deri ciltli bir cöngde (13x22) yazıldığını, günümüzde Azerbaycan Elyazmaları İnstutununda “B 200 9935” şifre ile korunduğunu yazmıştır.

“Şah İsmayıl Hatai ile Taçlı Beyim” destanı hakkında daha kapsamlı bilgiyi Prof. Dr. M. C. Tehmasib vermiştir.5

Son zamanlar Türkiye’de Nejat Birdoğanın “Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmayıl Hatai” adlı kitabı yayınlanmıştır.

Bu kitabda Hatayinin yaşamı ve yapıtlarından, sanatı, kişiliyi ve düşüncelerinden söz açılmıştır. Najat Birdoğan adı geçen kitapta “Türkiyede Taçlı Hanımla ilgili bir halk hikayesi de özenle tesnif edilmiştir. Hikayeye göre Taçlı Hanım, Abdi Beyin kızıdır. Babası savaşta ölünce “Taçlı da aldığı yaraları saran koruyucusu Durmuş Hanla kaçıp şahın yanına gelmiştir. Bu hikaye bizlere yarım yamalak gelebilmiştir”-diye yazmaktadır.6

Göründüğü gibi Azerbaycanda ve Türkiye’de Şah İsmayıl Hatai hakkında bir halk hikayesi yaygın olsa da bu hikayenin yalnız bir parçası hakkında elyazması mevcuttur. Bu el yazmasında araştırı-

cular tarafından şerti adlarla ifade edilmiştir. Hamit Araslı "Şah İsmayıl" M. H. Tehmasib, Ezizağa Memmedov "Şah Hatai ve Taclı Beyim" gibi.

Gerek Türkiye, gerekse Azerbaycanda halk arasında yaygın olsa da bu güne kadar henüz derlenip yayınlanmayan Şah İsmayıl Hatai hakkındaki hikayenin bu gün bizlere küçük bir parçası ve kısman da mühteser süjeti malumdur.

Tarihten malumdur ki, Osmanlı hükümdarı I. Sultan Selimle Safevi hükümdarı Şah İsmail arasında 1514-de Maku yakınındaki Çaldıran ovasında savaş başlanmıştı. Bu savaş Safevi ordusunun yenilmesiyle sonuçlandı. Bu tarihi savaşın Nejat Birdoğan şöyle tasvir etmiştir:

"19 Mart 1514'te Edirnedeki kalkan Osmanlı ordusu beş ay sonra Çaldıran ovasına geldi. Birbirleri ile ölümcül boğuşmaya giden iki Türk ordusunun askerleri içinde öbürüne ilgi duyan askerler de vardı... Osmanlılar 21 Ağustos'ta Çaldıran ovasında konuyordu. Şah İsmail savaşmamak için ne kadar direndiyse de başarılı olamadı. Kuşkusuz ki, onun yanında Selim de barışçı olmalıydı. İki kardeş ordu Ağustos ayının 23'de bir çarşamba günü karşılaştılar. Savaşı Selim kazandı. Şah İsmail ölümden zor kurtulup kaçtı. Koluna Osmanlı güllesi deymişti, yaralıydı. Tebrizi tuttu. Eşi Taclı hanım savaş meydanında kalmıştı. Söylenilir ki, Şah İsmail kaçmaktan yorulup bir ara nefeslenince kendisini Osmanlıya karşı çikaran beylerine kargışlar etti"7

İki kardeş arasındaki tarihi yüzkarası olan Çaldıran savaşı, bu savaşta Şah İsmayılın yenilmesi, eşi Taclı Hanımın rehin alınması, XVI. yüzyılın sonlarında destan mevzuu olmuştur. Halk bu tarihi hadiseyi istediği gibi destanlaştırmış, olaylara kendi isteği gibi çözüm bulmağa çalışmıştır. Azerbaycanda bulunan Elyazmada Destanda halk Çaldıran savaşından yeniden Şah İsmayılı Sultan Selimden daha güçlü göstermek istemiş, tarihi hadiseleri olduğu gibi değil, kendi isteklerine uygun bir şekilde değiştirilmeye çalışılmış, Azerbaycan Türklerinin milli kahramanlık destanı şeklinde kendi arzularını ifade etmek istemişlerdi.

"Şah İsmayıl ile Taclı Beyim" hekaye-

si hakkında bilgi veren araştırmacıardan bir kısmı Taclı hanımın Hatainin sevgilisi (E. Memmedov) bir kısmı da hatanın eşi (M. H. Tehmasib, N. Birdoğan) hesab etmektedir.

Bir çok kaynaklar ise Çaldıran savaşında Şahın iki kadının (Taclı Hanım ve Behruze Hanım) iştirak ettiğini yazmaktadır. Prof. Dr. Oqtay Efendiyev rehin alınıb zorla Sultan Selim me'murlarından biri ile evlendirilen kadının Behruze hanım olduğunu yazmaktadır.8

O.Efendiyevin verdiği bilgi ile elyazmasının süjeti arasında uygunluk var.

N. Birdoğan ise

"Çaldıran savaşında ağır yenilen şah, kaçarken eşi Taclı Hanımı yitirmiştir. Bu konu tartışmalıdır. Kimi söylentilere göre Taclı Hanım da Hoy melikine sığınmıştır. Melik, onu Şah İsmayıla gönderdi. Bir başka söylentiye göre Selimin Taclı Hanımı Cafer Çelebiye niğahlendiği. Hoca Sadrettinin, babası Hasan Candan dinlediğine göre Taclı hanım, Nesihaşa oğulun gardaşına sığınmıştır. Paşa onun ağıllamalarına dayanmayıp salı vermiş"9.

Pr.Dr. Ezizağa Memmedov "Çaldıran savaşında Şah İsmayılın Taclı Hanım adı ile meşhur olan sevgilisinin Osmanlı ordusuna esir düşmesi de şairin bazı eserlerinde müeyyen iz burakmıştır." Başka bir megalesinde ise Prof. Dr. E. Memmedov "Tarihi menbelerin gösterdiği gibi Çaldıran savaşında Şah Hatai ile omuz omuza vuruşan Taclı Beyim Osmanlı ordusuna esir düşmüştür. Az sonra bu kahraman kadın kendi kıymetli sırgalarını verip esirlikten kurtulmuş ve min bir azapla kendi doğma vatanına dönmüştür." diye yazmaktadır.10

Azerbaycanda bulunan elyazmaya istinad ederek "Şah İsmayıl ile Taclı Beyim" hikayesini şöyle özetlemek mümkündür:

Çaldıran savaşında Safavi ordusu yenilir. Şah, Mansur beyin atını binerek kaçmaya çalışır, yolda çamura düşer. Her ne kadar çaba gösterse de, çamurdan çıkamaz. Bu arada şah, amirlerinden Halil han Zülqederi görünce onu sesler. Halil han görmezlikten gelerek atının sürüb geder. Şah, ümeranın böyle nakesliğini görüb Allaha yalvarmağa başlar ve Hz.

Alinin medhine 35 beyit şiir söyler:

Min bir adı vardır, biri de Hızır,
Harada arasan, orada hazır.

Ali Padişahdır, Mühemmed vezir,
Özünü şiir eden Ali deyil mi?

Bu anda Hızır Peyğambar onun yardımına gelir, kemend atıp şahı çamurdan çıkarar. Şah Hızır ağaya razılık etditen sonra ondan Mensur beyin atını ister, Hızır ağa atı da çamurdan çıkarıp Şaha teslim eder. Şah, ata binip, çevredeki 700 atlı ile birlikte Karadağ Kale'sine gelir.

Elyazmasının diğer bir sahfasında ise yazılmışdır:

"Alemsah hatun Karadağ Kale'sinde şahı beklemektedir. Şah geri döndür, fakat çok sevdiyi Taclı hanım daha geri dönmediyi için şah çok tedirgindir. Alemsah Hatun ona:

Ben Allahdan dua edib isterem
Sene yete o dilberi, ağlama
-diğe teselli vermektedir.

Bu arada Taclı Beyim yaralı olarak kardeşi Durmuş hanla birlikte Karadağ Kalesine geliyor. Taclı hanım şahın ağladığını görünce şaha şöyle söyler.

İrânın şahısan, Türküstan hanı,
Mürşidi - kamilsen, cahanın canı,
Abdi beyim oldu şahın kurbanı,
Taclı beyim sana kurban, ağlama.

Bundan sonra şah Taclı Beyime cavab olarak şu koşmayı söyler:

İstediğim sendin, Allah getirdi,
Odlu könlüm üste kültü yetirdi.
Düşmenimi aramızdan götürdü,
Abdi beyden ötrü, Taclı, ağlaram

bundan sonra ise Salman halifenin ve Durmuş hanım şaha teselli ve sadaqet için söyledikleri şiirleri vardır. Salman halife sazla şaha şöyle söyler:

Salman Halifeyem, şahın bir kulu,
Yüz bin qoşunum var, kürdi-dümbülü,
Çaparam Ürumi, talaram çölü,
Ebdî beyden ötrü şahım ağlama.

Durmuş han ise:
Durmuş deyir, Allah benim yarımıdır,
Rumi-Firengistan şikargahımdır,

Mürşid izin verse, Şamlu arımdır
İstanbulu allam, şahım ağlama.

Elyazmalardaki parçalardan belli olur ki, bu hikayede Şah İsmailin Çaldıran Savaşı, bu savaşta yenilmesi, esgellerinin yitilmişi, sadaqeti Taclı Beyimin kahramanlığı ve cesareti ön plana alınmıştır.

Hikayede Şah İsmayıl, Ebdî bey, Alemsah Hatun, Taclı Beyim, Durmuş han, Salman halife gibi tarihi şahıslar, Hz. Hızır, Hz. Ali gibi kutsal şahıslar muhabbet ve ihtiramla tasvir olunmuşlar.

XVI yüzyılda Şah İsmayıl Hatayî hakkında yaratılan ve tahmini olarak "Şah Hatayî ile Taclı Beyim" diye adlandırığımız bu hikaye Azerbaycan ve Türk tarihinin bir sahifesidir. Bu hikayedeki olaylar, olaylara münasibet, şiirler kültürümüz ve tarihimiz açısından çok önemlidir. Gerek Türkiyede, gereksede Azerbaycanda halk arasında dolaşan dastanın derlenip toplanmasının çok faydalı olacağı düşüncesindeyim.

NOTLAR

1 M.H. Tehmasib. Azerbaycan Halk Destanları. (Orta eserler). Bakı, "Elm", 1972. s. 245

2 A.K.E. seh. 156

3 H.Araslı, XVII-XVIII asr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. Bakı, ADU, 1956, s. 46-47

4 Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, I c. Bakı Azerb. EA, 1960. seh. 338-339, "Şah İsmayıl Hatayî" destanının bir elyazması hakkında.

5 M.H. Tehmasib "Azerbaycan Halk Destanları" (Orta asırlar). Bakı "Elim" 1972. 9 103, 155-156, 158.

6 Nejat Birdoğan Alevilerin Büyük hükmdarı Şah İsmail Hatayî. Can Yayınları İstanbul 1991 s. 28

7 Nejat Birdoğan. A.g.e. seh 17

8 O.A. Efenaiyev, Obrazovaniye Azerbaycdjansozo Qosudaisilva Safevidov XVI vera (Rusca). Tercümesi: XVI Asır Azerbaycan Safevi Devletinin teşekkülü. Bakı, 1961, s. 118.

9 Nejat Birdoğan. A.g.e., s. 28

10 Azerbaycan Edebiyatı Tarihi. Ic. Bakı, 1960, s. 332 ve "Elm ve Hayat" dergisi, 1977, N: 10, s. 17